

HORVÁTI BÉKÉS JÁNOS: ÜDVÖZLÖVERS BÁZELBŐL (RMK III. 2647)¹

KESERŰ PÉTER FERENC

ABSTRACT

János Horváti Békés: Greeting Poem from Basel

Among Protestant theologians in 17th-century Hungary it was common practice to make a peregrination to universities abroad for the sake of acquiring a doctor's degree. While studying for this certificate, these pilgrims endeavoured to write poems for those of them who were about to earn their degree. Interestingly enough, a great deal of these 'greeting poems' were written in Hebrew. Now obviously the enthusiastic poets had different writing and Hebrew language skills resulting in a great variety of poems, to be analyzed by modern scholars. In this paper, after a brief overview of the general 17th-century circumstances of these poets, I first undertake to sketch the lifeline of János Horváti Békés, a poet, and Tamás Veresegyházi, the respondent. After shedding some light on the context I shall venture to deal with the poem in question, titled *Heartfelt Joy*. The main part of my paper engages in the analysis of this greeting poem. A characteristic of *Heartfelt Joy* is that it does not contain direct quotations from Biblical passages so we can safely say that it is a creatively written poem. Another peculiarity of this piece of writing is its versification, the hendecasyllabus, which is seasoned with both Biblical and Rabbinic Hebrew expressions. The poem is about the saving grace of God and can be read peacefully by Christian and Jew alike, as there is no direct allusion to any specifically Christian element of faith in it, though written by a Protestant theologian. My conclusion is that this poem is unique in the given era (mainly because of its versification and independence from the customary solutions of the poems of the same type), while it also embraces the traditions of the suffering servant and the faith in God.

¹ A jelen tanulmányban közreadott vers jelentését Dr. Koltai Kornéliával és Bozsik Alexandrával fejtettük meg egy egyetemi kurzus keretében. A tanulmány módszertanában Koltai „Az utrechti *carmina gratulatoria*: Komáromi Csipkés György (1628–1678) nyomában” című cikkét követi.

Az alábbiakban Horváti Békés János XVII. századi református peregrinus ifjú héber nyelvű üdvözlőversét közlöm. A vers 1674-ben született a szerző egyik bázeli iskolatársa és barátja, Verese gyházi Tamás tiszteletére, aki a *Plausus Votivus* című disszertáció megvédésével a teológia doktora lett.

Jelen tanulmányban először általánosan írok a korabeli magyar felsőoktatási viszonyokról, valamint a magyar diákok svájci peregrinációjáról ebben az érában, különös tekintettel a Bázeli Egyetemre, ahova Horváti Békés János, az üdvözlővers szerzője és Verese gyházi Tamás, a *carmen* címzettje is jártak. Ezután röviden bemutatom kettejük élettörténetét.

REFORMÁTUS FELSŐOKTATÁS – ÚJKORI MAGYAR PEREGRINÁCIÓK SVÁJC TERÜLETÉRE

A magyar diákok svájci peregrinációjáról az újkorban például Hegyi (2003) könyvéből is tájékozódhatunk.² Bár ez a munka azt állítja, hogy 1460 és 1798 között nem létezett protestáns felsőoktatási intézmény a történelmi Magyarországon,³ ezért döntött számos akkori hallgató úgy, hogy külföldön mélyíti el még átfogóbban teológiai tudását, ezzel nem minden kutató ért teljes mértékben egyet,⁴ jóllehet elismerik, hogy a református kollégiumok felsőoktatási intézményként való „akkreditálásának” kérdése legalábbis problematikus. Doktori fokozatot mindenesetre csak külföldön tudtak szerezni a diákok.

Röviden tekintsük most át azt a néhány közép- és újkori magyar egyetemet, amelyek a héber nyelv tanítása vagy a teológiaoktatás terén fontosnak számítottak. Az első magyar egyetemet Nagy Lajos király alapította 1367-ben Pécsen, de itt még nem feltétlenül oktattak héber nyelvet. A teológia és bibliatudomány és kifejezetten a héber nyelv oktatásának első nyomait csak 1481-gyel kezdődően találjuk meg hazánkban, ugyanis ekkor teszi Mátyás király Buda egyetemének rektorává Petrus

² Hegyi 2003-ban kiadott könyvének újabb, ám tömörebb verziójához ld. Hegyi Ádám – Szögi László: *Magyarországi diákok svájci egyetemeken és főiskolákon 1526–1919*. Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2016, 9–22.

³ Hegyi Ádám: *Magyarországi diákok svájci egyetemeken és akadémiákon 1526–1788 (1798)*. [Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 6.] Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2003, 26.

⁴ Zsengellér József: „Carmina gratulatoria hebraica és a héber nyelvoktatás a Nagyváradi Református Kollégiumban”. In Balogh Csaba – Kolumbán Vilmos József (szerk.): *Ünnepi kötet Adorjáni Zoltán 65. születésnapja tiszteletére*. Kolozsvár, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2021. [Megjelenés előtt.]

Niger hebraistát.⁵ Száz évvel később, 1581-ben Kolozsvárott a jezsuiták teológiai iskoláját Báthory István egyetemmé minősíti, és szóba kerül a héber stúdiumok oktatása is, ám ez végül elmarad.⁶ Dán, aki monográfiájában elsősorban a XVI. századi héberoktatással foglalkozik, a magyar területek jelentősebb városainak vizsgálata után a következő konklúzióra jut: „A fentiekben ismertetett iskolatörténeti adatokból megállapíthatjuk, hogy a héber nyelvismeret – talán csak kezdetleges fokon – de megszerezhető volt Magyarországon is...”⁷

A XVII. század viszont fordulópontot jelent a magyar református felsőoktatás szempontjából, legalábbis Erdélyben. Bethlen Gábor kezdeményezésére 1622. május 1-jén iktatták törvénybe egy új református egyetem felállítását, melyhez különféle neves külföldi egyetemekről vendégtanárokat hívtak.⁸ Nem sokkal később, a XVII. század második harmadától kezdődően megindult egy egyetem kialakítása Nagyváradon is.⁹ Pálfi összegző mondata azonban óvatosságra int bennünket: „Universitásra viszont még a szó korabeli értelme szerint sem beszélhetünk, sem Erdély fejedelmi központjában, sem pedig Váradon.”¹⁰

Ezen okokból kifolyólag több magyar diák is örömmel vállalta a külföldi egyetemek biztosította felsőfokú képzések látogatását, hogy aztán később esetleg Magyarországon adja át tudását a következő nemzedékeknek. Svájc logikus választásnak tűnt számos magyar származású peregrinus diáknak,¹¹ hiszen ott 1460-ban már megnyitotta kapuit az első egyetem Bázelenben, amely intézmény a reformáció hatására zwingliánus lett,¹² és négy karral is rendelkezett, így kivívta magának az újkor legnevesebb svájci egyeteme címet.¹³ A svájci egyetemek karai közül a legkedveltebbnek a református teológiai számított, még a XVIII. században is,¹⁴ az említett

⁵ Dán Róbert: *Humanizmus, reformáció, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon*. [Humanizmus és Reformáció 2.] Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973, 26–27. Niger azonban csupán néhány évig volt a budai egyetem oktatója (27.).

⁶ Uo. 33–34.

⁷ Uo. 34.

⁸ Pálfi József: *Református felsőoktatás Erdélyben, Universitassors a reformációtól a Kolozsvári Tudományegyetemig*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2009, 33.

⁹ Uo. 63.

¹⁰ Uo. 62.

¹¹ A svájci ösztöndíjak a „gályarabok 1676-os Svájcba érkezésekor jöttek létre.” Vö. Hegyi–Szögi: *Magyarországi diákok...*, 11.

¹² Uo.

¹³ Uo. 12–13. Azonban a XVI–XVII. században a magyar peregrinusok jó része nem svájci, hanem németalföldi egyetemet részesített előnyben, jöllehet a svájci magyar peregrinusok legnagyobb része Bázelenbe iratkozott be; vö. Hegyi–Szögi: *Magyarországi diákok...*, 12–13.

¹⁴ Hegyi: *Magyarországi diákok...*, 12.

időszakban a beiratkozott hallgatók (753 főből) 93%-a teológiát tanult.¹⁵ Érdekes adalék, hogy a korszakban Svájcba peregrináló magyar ifjak közül 99% református felekezetűnek vallotta magát.¹⁶

Horváti Békés és Veresegyházi idejében azonban Svájc még nem számított annyira jelentős magyar célpontnak. 1526 és 1679 között az összes svájci beiratkozás (753 fő) 11%-a zajlott csak le,¹⁷ tehát a két vizsgált magyar diák a Svájcba peregrináló első magyar hallgatók közé tartozott. Ha megnézzük, hogy Magyarország adott nagyvárosaiban milyen számban végeztek előtanulmányokat a peregrinus diákok,¹⁸ azt találjuk, hogy az 1526 és 1679 közé eső időszakban a 31 rendelkezésre álló adatból 13 Debrecenhez köthető: ezek egyike Veresegyházi Tamásé. Kolozsvárhoz pedig mindössze 2: ezek egyike pedig Horváti Békés Jánosé.

A SZERZŐ ÉLETE

Horváti Békés diáknaplóját kísérő tanulmánnyal Pintér (1990) adta közre. A tanulmányból megtudhatjuk, hogy Horváti Békés János előnevét onnan kapta, hogy az Abaúj vármegyei vagy Zemplén megyei¹⁹ Erdőhorvátiban született 1648 táján. Sárospatakon és Kolozsvárott járt gimnáziumba, és 1671-ben indult peregrinációjára, melynek első célállomása Utrecht volt (az utrechti iskola csak 1636-ban szerzett egyetemi státust), ugyanebben az évben. Ekkor a híres Gisbertus Voetius látta el a rektor feladatát, a hébertanár pozícióját pedig Johannes Leusden töltötte be. Horváti még 1671-ben a héber nyelv és teológia mellett elkezdett arámiul is tanulni. Utrechti tanulmányait azonban megszakította az 1672 áprilisában kitörő francia–holland háború. Barátaival Amszterdamba menekült, majd tovább utazott Hamburgba, azután Marburgba, ahol szintén beiratkozott az egyetemre 1672 júliusában, 1673 februárjában pedig – több társával együtt, köztük Veresegyházi Tamással – útnak indult Bázélbe, ahova febr. 24-én érkezett meg. Itt tovább folytatta tanulmányait, Johann Jacob Buxdorf tanította héberre, emellett teológiát is hallgatott. Júliusban már ő tartott nyári egyetemi órát a Zsoltárok könyvéről. Később több egyetemi disputációban is

¹⁵ Uo. 20. A beiratkozott hallgatók számában nincs benne a második beiratkozások száma. Ha tehát valaki kétszer is beiratkozott ugyanarra a svájci egyetemre, akkor az nem számították két beiratkozásnak; vö. uo. 15.

¹⁶ Uo. 32: A felekezeti hovatartozás 568 esetben lett feltérképezve, tehát 561 hallgató volt református.

¹⁷ Uo. 16. Az „összes beiratkozás” kifejezés az 1460–1798 közötti időszak függvényében értendő.

¹⁸ Uo. 27, 7. táblázat.

¹⁹ Pintér Gábor: *Horváti Békés János diáknaplója*. [Peregrinatio Hungarorum 6.] Szeged, József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, 1990, 5. Abaúj vármegyét ír Erdőhorváti közigazgatási helyének, Zsindely Zemplén megyét, vö. Zsindely Endre: „Horváthi Békés János diáknaplója, 1671–74”. *Református Egyház*, 1964, 65–66, itt 65.

részt vett, például 1674 májusában Veresegyházi Tamás opponenseként. Saját doktori disszertációjának (1674. június) címe: *Disputationum exegeticarum in Confessionem Helveticam Decima. ad Cap. II. par. 2, 3, 4.*²⁰ Élete pályája azonban ez év nyarának közepén, júliusban megszakadt Bernben, egy rosszul sikerült operáció következtében, így doktorrá avatása végleg elmaradt.²¹ Pápai Páriz Ferenc a Horváti Békés halálára írt versekből kötetet szerkesztett és adott ki (RMK III. 2643; címe: *Iusta piis manibus...*; 1674).

A DOKTORJELÖLT ÉLETE²²

Veresegyházi Tamás 1643-ban született Debrecenben, tanulmányait is itt kezdte meg. Debrecenből Biharra költözött, hogy rektori²³ hivatalt töltsön be, később viszont külföldre utazott egyetemi stúdiumai folytatására. 1672 júliusában iratkozott be Odera-Frankfurtba, augusztusban már marburgi hallgató volt, 1673-ban Zürichben járt egyetemre. 1674 januárjában Bázelen állapodott meg, és szerzett ugyanebben az évben teológiai doktori fokozatot. Ezután visszatért szülőföldjére, ahol több településen is lelkészként működött, 1711 szeptemberében pedig püspökké szentelték. 1716 márciusában halt meg Debrecenben. Amellett, hogy Horváti Békés János üdvözlőverssel tisztelte meg doktori disszertációjának védeése alkalmából, Kállai Kopis János is írt neki ugyanerre az alkalomra üdvözlőverset (héberül), valamint Pápai Páriz Ferenc is (görögül és latinul).

AZ ÜDVÖZLŐVERS

Először bemutatom Veresegyházi doktori dolgozatának címlapját (1. ábra), utána a dolgozat elején olvasható Horváti Békés-üdvözlővers szkennelt képét. A vers a 11-es (XI.) számot viseli, alatta latin nyelvű szöveg olvasható. A két kép után a vers pontozatlan (magánhangzó-állomány nélküli) átírata következik (itt a shin/sin időnként megjelenő diakritikus pontját nem jelzem, mert használata a versben nem szisztematikus). A mássalhangzók a szkennelt képen elég jól kivehetők, ezért a pontozatlan átíratban nem jelöltem egyéb lehetséges olvasatokat. Végül az általam pontozott (és ezáltal értelmezett) szöveget adom meg. A pontozásnak megfelelően az üdvözlővers egy magyar nyelvű fordítását is elkészítettem, amit szintén közlök. A fordításban szögletes zárójellel jelöltem az odaértendő szót, kerek zárójellel láttam

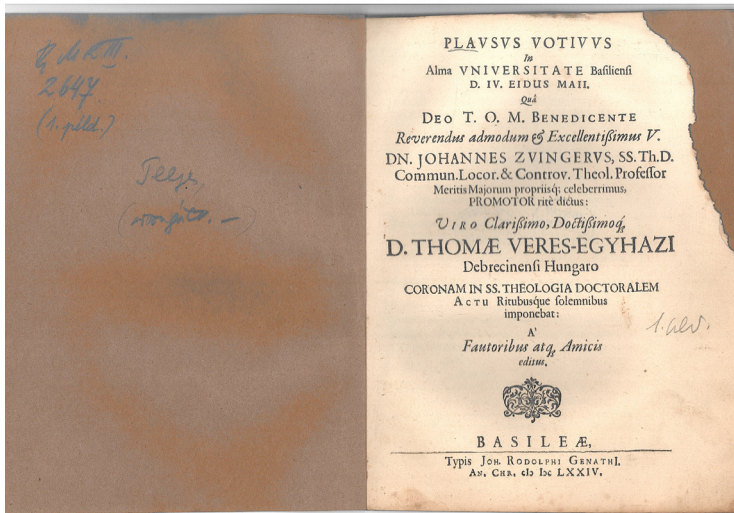
²⁰ Uo. 65.

²¹ Uo. 66.

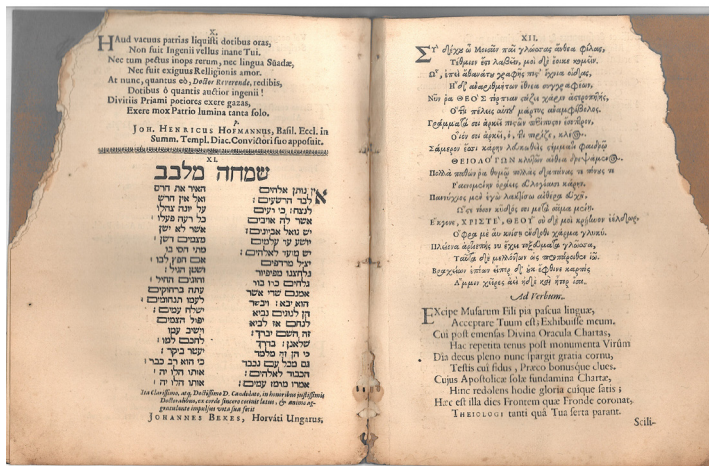
²² Vö. „Veresegyházi Tamás”, itt: Szinnyei József, *Magyar írók élete és munkái*, 14 köt., mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm; „Veresegyházi”, itt: Zoványi Jenő, *Magyarországi protestáns egyháztörténelmi lexikon*, <http://digit.drk.hu/?m=lib&book=3>.

²³ Itt a 'rektor' szó nem 'az universitas vezetője' értelmében szerepel, hanem mint 'scholavezető'.

el az értelmező szavakat. A pontozás és a fordítás nem feltétlenül hibátlan, még úgy sem, hogy jelöltem a párhuzamos olvasatokat a magyar fordításnál. Mind a két átirat, illetve a fordítás is az eredeti vers elrendezését igyekszik tartani, a fordítás pedig igyekszik szó szerint visszaadni a héber eredetit. A fordítás után (és azzal együtt) lesz értelme beszélni a vers jelentéséről, illetve verstani és nyelvezeti sajátosságairól. A pontozásnál összességében fontosnak tartottam, hogy az értelmezés következetes legyen, azaz hogy a versbeli rímek és a szótagszám is, ahol van rá mód, kijöjjenek. A fordításban viszont ezeket nem tartottam meg.

1. ábra Veresegyházi Tamás doktori disszertációjának nyitóoldala

2. ábra Horváti Békés János héber üdvözlőverse Veresegyházi Tamáshoz (balra)

שמחה מלבב

האיר את חרס	אין נותן אלהים
ואל אין חרש	לבד הרשעים
על יונה צהלו	לנצח: כי רעים
כל רעה פעלו	אשר לה אויבים
אשר לא ישן	יש גואל אביונים:
מצמים דשן:	ישוע עד עלמים
מתי חסי בו	יש מועד לאלהים:
אם חפץ לבו:	יציל מרדפים
ושטן הגיל:	גלחצנו מפיוור
והוגים החיל:	גלחם כרו בור
עתה ברחוקים	אמנם שדי אשר
לעמו תנחומים:	הוא יבא: ויבשר
ישלח עמים:	הן לנוגים נביא
יפול הצמים	לנחם אז לביא
וישיב עמו	זה השם יברך:
לחכם למו:	שלאגן: בדרך
יעטר ביקר:	כי הן זה מלמד
כי הוא רב כבר:	גם מכל עם נכבד
אותו הלו יה:	הכבוד לאלהים:
אותו הלו יה:	אמרו מרמו עמים:

Ita Clarissimo, atq. Doctissimo D. Candidato, in honoribus iustissimis
 Doctoralibus, ex corde sincero cecinit latus, et animo ag-
 gratulante impulsus vota sua fecit
 JOHANNES BEKES, HORVÁTI UNGARUS

שמחה מלבב

האיר את חרס	אין נותן אלהים
ואל אין חרש (חרש)	לבד הרשעים:
על יונה צהלו	לנצח: כי רעים
כל רעה פעלו	אשר לה אויבים
אשר לא ישן	יש גואל אביונים:

מַצְמִים דָּשׁוּ:	יֹשַׁע עַד עֲלָמִים
מִתִּי חֲסִי בּוֹ	יֵשׁ מוֹעֵד לְאֱלֹהִים:
אִם חֲפֵץ לְבוֹ:	יִצִּיל מִרְדָּפִים
וְשָׁטָן הַגִּיל:	גִּלְחָצְנוּ מִפִּיפִיּוֹר
וְהוֹגִים הַחִיל:	גִּלְחִים כָּרוּ בּוֹר
עֲתָה בְּרַחֲוִקִים	אָמְנָם שְׂדֵי אֲשֶׁר
לְעֲמוֹ תִּנְחֹמִים:	הוּא יָבֵא: וַיְבַשֶּׁר
יִשְׁלַח עֲמִים:	הֵן לְנוֹגִים נְבִיא
יִפּוֹל הַעֲצָמִים	לְנַחַם אֲזוֹ לְבִיא
וַיִּשִׁיב עֲמוֹ	זֶה הַשֵּׁם יְבָרֵךְ:
לְחֶכֶם לְמוֹ:	שֶׁלְאַנּוֹ: בְּדֶרֶךְ
יִעֲשֶׂר בִּיקָר:	כִּי הֵן זֶה מְלַמֵּד
כִּי הוּא רַב כְּבָר:	גַּם מַכֵּל עִם נִכְבֵּד
אוֹתוֹ הִלּוֹ יָהּ:	הַכְּבוֹד לְאֱלֹהִים:
אוֹתוֹ הִלּוֹ יָהּ:	אִמְרוּ מִרְמֹז עֲמִים:

Fordítás

Szívből [jövő] öröm

Isten nem engedi
csak a gonoszok[ra]:
egyáltalán / sosem: Bár a gonoszok
akik neki ellenségei
[Mégis] van a nincstelének megváltója:
örök[idők]re meg fog szabadítani
Van ünnepe / kijelölt ideje Istennek:
megszabadítani az üldözőktől?
Rács nyomott minket,
A papok [sír]gödört ástak,
Valóban mindenható; aki
az el fog jönni: És majd hirdet

világítani a Napot
És Isten nem némaság / varázslat / cserép
az elnyomó miatt ragyogtak
minden rosszat cselekedtek:
Aki nem alszik / aluszékony,
a kövér [ti. erős] csapdából:²⁴
Mikor fogja a benne menedéket keresőket
Ha szívének tetszik:²⁵
és a Sátán az öröm [ti. örvendett]:
és a gondolkodók a szenvedés [ti. szenvedtek]:
most távol van,
vigasztalást a népének:²⁶

²⁴ Vagy: „Örök(idők)re meg fogja szabadítani a csapdától [a] kövért”

²⁵ Vagy: „Mikor találnak menedéket benne? Megment [az] üldözőktől, ha tetszésre lel a szíve”

²⁶ Vagy: „És örömhírt mond népének, vigasztalásokat”

Íme a szenvedőkhöz a próféta	népeket fog küldeni: ²⁷
Vigasztalásul akkor az oroszlán	beleesik majd abba a csapdába,
őt [a népet / a prófétát] a Név [ti. Isten] meg fogja áldani: ²⁸	És visszahozza népét
biztonságban: Az úton,	[ami] a bölcs emberé, magához: ²⁹
Íme bizony ő tanult,	megkoronáztatik majd dicsőséggel:
Tehát minden egyes népnél tiszteletre méltóbb,	hiszen ő már most is hatalmas: ³⁰
A dicsőség Istené:	Őt dicséritek, az Urat:
Mondjátok [őt] a népek figyelmeztetőjének: ³¹	Őt dicséritek, az Urat:

Így az igen híres és igen tanult doktorjelöltnek a legjogosabb doktori tisztelettel őszinte szív által vezetve énekelte, és a dicsérő lelkülettől hajtva saját óhajait elkészítette Horváti Békés János (Magyar)

ÉRTELMEZÉS

Ez a héber nyelvű vers nem köthető olyan szorosan konkrét bibliai szakaszokhoz, mint ahogy ezt egyes XVII. századi, héber nyelvű peregrinus üdvözlőverseknél látjuk,³² hanem teljes mértékben önálló művet olvashatunk. A szótagszám betartása és a rímek (és belső rímek) használata erősen megnehezíti a versírás folyamatát, és egyértelműen mutatja a szerző kiváló héber nyelvi kompetenciáit.

Maga a mű Isten népének szenvedéséről és a várt megszabadításról, illetve megváltásról szól. A keresztény Horváti Békés és Veresegyházi számára ez a megváltó Jézus, jóllehet a versben a 'próféta' szó szerepel.

Az „És Isten nem némaság / varázslat / cserép egyáltalán / sosem” mondat egyik olvasata: „Isten sohasem némaság” a világgal és kifejezetten a népével törődő istenség képét festi. Az „Isten nem varázslat” megfejtés ugyanúgy a szó shin-végződésén alapszik, maga a kifejezés pedig egyaránt utal az idegen népek varázslási szokásainak elutasítására, valamint megerősíti a valóban létező és bizonyos fokig megismerhető Isten képzetét. A másik olvasat: „Isten egyáltalán nem cserép”, ami a bálványimádás elutasítását hivatott ábrázolni, valamint a cserép törekeny volta a megingathatóság jelképe is (vö. pl. Dán 2). Utóbbi kifejezés jobban rímel a héber 'nap' (יָמִים) szóra,

²⁷ Vagy: „Íme a bántalmazottaknak van prófétája, elküldetik népekhez” – ez esetben a שִׁלְחָה szó pontozása Pu' al mintájú, tehát קָשְׁלָה-ként olvasandó.

²⁸ Vagy: „Ez az a Név, [amely] megáld”

²⁹ Vagy: „[Aki] az úton az ő bölcsévé lesz”

³⁰ Vagy: „Sőt az egész népnél tekintélyesebb, mert ő már nagy”

³¹ Vagy: „Mondjátok jelezve, népek” – ez esetben a מְרַמְזֵם szó pontozása: מְרַמְזֵם.

³² Pl. RMK III. 2401: Csekei Pál verse Szilágyi Martinushoz.

de ez a tény nem zárja ki az első két verziót sem (vö. a versben az רָצָה rímelését a רָצָה szóra). Az „És visszahozza népét biztonságban” mondat nem feltétlenül fog-ságra utal, így is fordítható: „És helyreállítja népét, biztonságba”, tehát hogy újra erőssé és védetté válik a választott nép. Az „A papok (sír)gödröt ástak” felsor pedig, úgy hiszem, nem feltétlenül a papok ármánykodására utal, hanem arra, hogy még a szent papoknak is temetniük kellett, annyi volt a halott. Az oroszlán beleesése a csapdába vissza utal a versben korábban említett csapdára, amelyből az igazakat, elesetteket megszabadítja Isten (a vissza utalás mellett szólhat, hogy a második előfordulásnál a 'csapda' szó határozott névelővel áll). Az oroszlán mint ellenségkép bibliai párhuzama az első vadállat képe Dán 7-ben, de a Békési által használt szó רָצָה több helyütt is előfordul a Héber Bibliában, melyek közül talán a legfontosabb a Jób 4, 11b, ahol az oroszlánfiak szétszóratása a gonoszok pusztulásának metaforája.³³ De a vers szellemiségére feltehetően hatást gyakorolt az újszövetségbeli Jelenések könyve is: például a Jel 2, 10 így hangzik: „Ne félj attól, amit el fogsz szenvedni. Íme, az ördög börtönbe fog vetni közületek némelyeket, hogy próbát álljatok ki, és nyomorúságok lesz tiz napig. Légy hű mindhalálig, és neked adom az élet koronáját.”³⁴ míg a Jel 20, 2 így: „Megragadta a sárkányt, az ősi kígyót, aki az ördög és a Sátán, és megkötözte ezer esztendőre.”³⁵ Vegyük észre, hogy az igazak a Békési-versben is csapdába (börtönbe) kerülnek, elnyomás áldozatai lesznek egy kis időre, míg a végidőkben majd az oroszlán (azaz az ellenség, legyenek ezek akár a gonoszok, akár a Sátán és erői) kerül kelepcebe. Emellett az igazak (Békésinél a „tanult / tanított” személy) koronát kapnak. Az utolsó két sor második–második felsorai a יהוה isten nevet használják, mely a kötött verselés mellett talán annak is betudható, hogy a szerző nem akarta a tetragrammatont leírni, vagy inkább annak, hogy így az említett sorok (és így a vers is) majdhogynem a 'hallelúja' (vö. pl. Zsoltárok könyve³⁶, Jelenések könyve) felkiáltással érnek véget.

Végző soron Isten mindenhatóságáról is szól a költemény, aki – ha úgy akarja – megszabadítja a bajba jutottakat, ezért övé a dicsőség. Érdekes, hogy az utolsó két sor itt nem kifejezetten a disszerenshez szól, hanem mindenkire, aki csak olvassa vagy hallja a verset.

³³ Valószínűleg az utóbbi kép ihlette meg a szerzőt, hiszen a רָצָה ('csapda') szó a Jób 5,5 b-ben is előfordul, márpedig a témáni Elifáz monológja olvasható a Jób 4-5-ben, ami összekapcsolja a két fejezetet.

³⁴ *Magyar Bibliatársulat újfordítású Bibliája*. Budapest, Kálvin János Kiadó, 2014.

³⁵ Uo.

³⁶ Több zsoltár is ekképpen végződik vö. pl. Zsolt 104, 35, Zsolt 105, 45 stb.

VERSTAN, NYELVEZET

Bár első ránézésre kétoszloposnak, kétversszakosnak tűnik, a verset valójában soronként kell olvasni, így ugyanis kijön a hendekasyllabus – a vers minden sorának tizenegy szótagosnak kell lennie. A húszsoros versben ez alól több sor is kilóg, ezek 12 szótagosak, azonban ez a jelenség is előfordul a középkori és későbbi hendekasyllabusnál (sőt akár 10 szótagos vagy 12-nél több szótagos is lehet egy sor). A két oszlop közül az elsőben végig 6 szótag van (kivéve az utolsó sort, ahol 7³⁷), a másodikban 5 szótag, kivéve három sort (3., 4. és 12.), három-, illetve kétütemű félsorokról beszélhetünk. A szótagszám betartásában egyébként segíti a szerzőt ama körülmény, hogy a Héber Bibliában sem feltétlenül következetes a névelő használata.³⁸ Egy másik, többször használt eszköz a héber univerzális accusativus, amely megspórolhat egy prepozíciót a szerzőnek.³⁹ A vers rímképlete AA–BB–CC..., de belső rímek is vannak (XX–YY–ZZ...), tehát a rímek mindenhol párosak. A szerző rímei egy-három szótagosig terjednek (az utolsó két sor 5 szótagos rím, illetve ismétlés), jóllehet ezek között van asszonánc is. A magánhangzók legalább szóvégi rímelése tudatosan végig van vezetve, csak két helyen rímel segolra céré, illetve fordítva (11. és 12. sor; 15. és 16. sor), de ez esetleg betudható annak, hogy a szerző a פִּי־יָיִן alakból vezette le kétszer is a Pi' él imperfectumot (és így számára rímelték a félsorok). A másik lehetséges olvasata ennek a relatíve nagy számban előforduló rímpárnak, hogy a korban azonos módon ejtették a két hangot.

Horváti Békés ebben a műben a Héber Biblia nyelvében feltétlenül nagy járatosságról tesz tanúbizonyságot (pl. a פִּי־יָיִן szó összesen kétszer fordul elő a Héber Bibliában), és még a rabbinikus héber nyelv nyomai is fellelhetők szóhasználatában (pl. פִּי־יָיִן). Talán a kötött szótagszám volt az oka, hogy az első sorban az infinitivus constructus elé nem tette oda a ל־prepozíciót. Ami viszont merészebb, hogy az utolsó két sorban a הֲלֵלֶיךָ ige Pi' él imperatívus többes szám hímnem formájának (ami itt a versben helyesen הֲלֵלֶיךָ lenne) „rövidített verzióját” használja, mintha a הֲלֵלֶיךָ* gyökből vezetné le a kívánt alakot. Így ez az alak invenció, és a szótagszám kényszeríti rá a szerzőt (ne feledjük, hogy a 11 szótagos határt is csak néhányszor lépte át). Egy másik lehetséges magyarázat, hogy a versbeli alak egy statív geminata Qal imperatívus többes szám hímnem, de akkor a jelentése az, hogy 'dicsekszik', ami nem illik bele a mondat szintaktikájába. Tehát valami mindenképpen hibázik. Az is említésre

³⁷ A szerző nem akarta kettévágni az פִּי־יָיִן szót, ezért lett az utolsó sor első fele 7, a második fele 5 szótagos. Vö. Kállai Kopis János ugyanehhez a disszertációhoz írt héber üdvözlőversét (RMK III. 2647), ahol a szavak szétvágása gyakori.

³⁸ A Héber Biblia mint egész több nyelvi korszakot ölel fel, és ma már tudjuk, hogy a névelő egy későbbi fejleménye az ókori héber nyelvnek.

³⁹ Pl. az első klauzulában („Isten nem engedi világitani a napot csak a gonoszok[ra]”) a „gonoszok[ra]” szó egy helyhatározói accusativus. (A héber accusativus alakilag egybeesik a nominativusszal.)

méltó még, hogy a szerző két helyen (egy rímpárban: 9–10. sorok vége) főneveket használ igei jelentésben, tehát metaforákkal él.

Horváti defektív és pléne írásmódot egyaránt alkalmaz. A vers kétoszloposságának oka az lehet, hogy így élesebben látszanak a jobb oldali félsorok rímei is. A vers gondolattagoló egysége a Héber Biblia maszoretikus jelei közül a sof pasuq (de silluq nélkül). Illetve a nyomtatványon több helyen is feltűnik a 'shin/sin' mássalhangzó diakritikus pontja (és általában a 'shin' mássalhangzót jelöli, de előfordul, hogy hibásan szerepel ez a jel vö. pl. 2. sor הַרְשָׁעִים.) A vers ezeken a jeleken kívül azonban pontozatlan, viszont a mássalhangzók elég jól kivehetők, azonosíthatók.

KONKLÚZIÓ

A XVII. század termékei a protestáns peregrinus ifjak héber nyelvű üdvözlőversei, ezek egy példáját (Bázel, 1674) láthattuk itt. Érdekessége, hogy nem bibliai idézetekből áll, hanem önálló kompozíció a Héber Biblia és a rabbinikus irodalom szókincséből. Az antik hendekasyllabus szótagszámát követi, attól azonban helyenként eltér, ebből a szempontból jobban hasonlít a versforma középkori verziójához. Az antik hendekasyllabus 5 verslábból áll, és viszonylag kötött az időmértéke. Horváti Békés verse nem időmértékes (de ütemhangsúlyos), és nem is öt verslábos, hanem általánosságban 6 szótag–5 szótag felosztású, mely félsorok két, illetve három üteműek. A vers a szerző kiváló hébertudásának állít emléket (tanárai Leusden és Buxdorf voltak), és Isten mindenhatóságáról, a választott nép üldöztetéséről és szabadításba vetett reményéről szól, majd az Úr dicséretével zárul.

BIBLIOGRÁFIA

- Dán Róbert: *Humanizmus, reformáció, antitrinitarizmus és a héber nyelv Magyarországon*. [Humanizmus és Reformáció 2.] Budapest, Akadémiai Kiadó, 1973.
- Hegyí Ádám: *Magyarországi diákok svájci egyetemeken és akadémiákon 1526–1788 (1798)*. [Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 6.] Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2003.
- Hegyí Ádám – Szögi László: *Magyarországi diákok svájci egyetemeken és főiskolákon 1526–1919*. [Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 23.] Budapest, Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára, 2016.
- Koltai Kornélia: „Az utrechti *carmina gratulatoria*: Komáromi Csipkés György (1628–1678) nyomában.” *Collegium Doctorum. Magyar református teológia*, 16/2 (2020).
- Magyar Bibliatársulat újfordítású Bibliája*. Budapest, Kálvin János Kiadó, 2014.

- Pálfı József: *Református felsőoktatás Erdélyben, Universitassors a reformációtól a Kolozsvári Tudományegyetemig*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum Egyesület, 2009, dea.lib.unideb.hu/dea/bitstream/handle/2437/85412/Palfi_J_ertekezes.pdf?sequence=5&isAllowed=y
- Pintér Gábor: *Horváti Békés János diáknaplója*. [Peregrinatio Hungarorum 6.] Szeged, József Attila Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara, 1990.
- Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*, 14 köt. A magyar könyvkiadók és könyvterjesztők egyesülése utánnymat-sorozata. Veszprém, Magyar Könyvkiadók és Könyvterjesztők Egyesülése, 1981; er. Budapest: Hornyánszky Viktor könyvkiadóhivatala, 1897–1914; elérhető: mek.oszk.hu/03600/03630/html/index.htm.
- Zoványi Jenő: *Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon*. Budapest, A Magyarországi Református Egyházi Zsinat Irodájának Sajtóosztálya, 19773, digit.drk.hu/?m=lib&book=3
- Zsengellér József: „Carmina gratulatoria hebraica és a héber nyelvoktatás a Nagyváradi Református Kollégiumban.” In Balogh Csaba – Kolumbán Vilmos József (szerk.), *Ünnepi kötet Adorjáni Zoltán 65. születésnapja tiszteletére*. Kolozsvár, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, 2021. [Megjelenés előtt.]
- Zsindely Endre: „Horváthi Békés János diáknaplója, 1671–74.” *Református Egyház*, 1964, 65–66.